

AZ UTÓBBI IDŐBEN SOKAT OLVASHATUNK a szocialista nagyipar és a redistributív szisztéma válságáról, az átalakulás nehézségeiről. A vidék és ezen belül a kis- és középfalvak konfliktusairól sokkal kevesebb szó esik. Pedig sok esetben a válság ezeken a helyeken súlyosabb és nagyobb torzulásokat okoz. Azok a települések, amelyek elsősorban földrajzi helyzetüknél fogva perifériára kerültek, ma fokozottan hátrányos helyzetű válságrégiók, egyes konfliktusaik a „harmadik világ” problémáira emlékeztetnek.

Az 1980-as évek vége a falu számára egy hosszan elhúzódó gazdasági és társadalmi válság kezdetét jelentette. Lényegében ez a válság okozza az iskola és a helyi társadalom konfliktusait. A falu lakossága a termelészövetkezetek ellehetetlenülése, majd szétesése után kezdte érezni a válságot. A széthulló gazdaságok ugyanis sok esetben az egyetlen munkahelyet kínálták a helyieknek. Ezenkívül súlyos csapás volt a falu intézményrendszerére is, mivel a termelészövetkezetek fontos szociális funkciókat láttak el a településeken.

A kárpótlás tovább mélyítette a válságot, mivel jelentős tőkét szívott el a falvakból, hiszen a földek tulajdonosai és használói még ma is ritkán ugyanazok. Látványosan növekedtek a vagyoni különbségek. Sok esetben harc bontakozott ki az egykori tsz-elit és az új gazdák között, akiknek a kárpótlás visszaadta az egykoron hatalmat és presztízt jelentő termőföldeket.

Az átalakulás során a korábbi agrár-elit prominens figurái megőrizték hatalmukat, vagyonrészt szereztek az elkótyavetyélt tsz-tulajdonból és most jól működő középbirtokokat vezetnek. Mellettük azonban felnőtt egy új vállalkozó nemzedék, amely vagyona induló tőkéjét az 1980-as évek második gazdaságában gyűjtötte, kihasználta a '90-es évek poszt-szocialista vadkapitalizmusát, mivel jól ismerte a kiskapukat. Ezek a vállalkozók napjainkban már jelentős vagyonok birtokosai.

A falusiak többsége azonban nem tudott élni az új lehetőségekkel. A hivatalos politika szándékai ellenére nem alakultak életképes családi farmgazdaságok. Ehhez hiányzott a megfelelő tőke és a vállalkozói szakértelem is. Képtelenek voltak hasznosítani az egykori nagyüzemi földművelés és állattenyésztés eszközeit, berendezéseit. A gépeket eladták, az istállókat széthordták.

Sok ember veszítette el munkahelyét, nemcsak a falvakban, hanem a környező kisvárosok üzemeiben és hivatalaiban is.

A tartósan munkanélkülivé válók a leszakadók széles táborát gyarapították. Jelenleg az alkalmi munkák csak arra elegendőek, hogy a család vegetálását tartósítsák. Sokak számára a gyerekek után kapott juttatások, illetve az önkormányzat segélyei jelentik az egyetlen állandó bevételt. Növeli a falusi szegények táborát azoknak a csoportja, akik az 1970-80-as években valamelyik környező városban próbáltak szerencsét, most pedig munkahelyüket és egzisztenciájukat veszítve a visszatelepülést választották.

A falusi cigány népesség döntő többsége is elvesztette egykori időszakos, valamint segédmunkáit. Sokuk helyzete teljesen kilátástalan, bevételt csak a segélyek jelentenek számukra.

Az említett válságjelenségek a helyi társadalom további zavarait és dezintegrációját eredményezik. Ezeknél a csoportoknál ugrásszerűen növekszik az alkoholisták száma, gyakori a bűnözés. A tartósulók munkanélküliség és a nélkülözés deviáns magatartást, nemtörődömséget, igénytelenséget eredményez.

A sokasodó problémákkal a helyi önkormányzat képtelen megbirkózni. Anyagi lehetőségeit behatárolja a válságban levő helyi gazdaság, illetve az egyre sokasodó ellátási kötelezettség.

Külön problémát jelent a mind nagyobb teret hódító fekete, illetve „szürke” gazdaság. A helyi vállalkozók ugyanis a fokozódó adó- és társadalombiztosítási terhek miatt egyre gyakrabban alkalmaznak illegális munkavállalókat, s jövedelmük, illetve vagyonuk nagyobb hányadát titkolják el az adóhatóság elől. Természetesen ennek a magatartásnak a gyökerei igen régiek. Reneszánszukat élték az 1970-es évek háztáji- és melléküzemágas rendszerében, de igazi fénykoruk a '90-es években következett be.

A helyi társadalom egyre élesebb konfliktusai nem kerültek el az iskola és a falu kapcsolatát sem. Általánosságban kijelenthető, hogy az iskolák presztízse – amelyet az elmúlt ötven év amúgy is megtépzott – tovább csökkent. Romlott az oktatás hatékonysága, nőtt a követelményrendszer, pénz pedig egyre kevesebb jut. A probléma tehát sokrétű.

Az elmondottak után nem szorul különösebb bizonyításra, hogy az utóbbi nyolc-tíz évben főként a kisiskolák helyzete romlott erőteljesen. Ennek mértéke természetesen összhangban van a település, a szűkebb régió gazdasági helyzetével. Tény, hogy az intézmények fenntartási költsége jelentősen nőtt, a támogatás reálértéke pedig csökkent. Ha a csökkenés eléri az alsó küszöböt, az intézmények léte kerül veszélybe. A mindennapok szintjén ez kevesebb bontott osztályt, szakkört, specializációs lehetőséget jelent. Esetenként sor kerül a kiegészítő intézmények bezárására is (például tornatermek, könyvtár). Az iskolák új tulajdonosai az önkormányzatok, akik ennek az új házasságnak gyakran csak az anyagi oldalára figyelnek. Számukra az iskola csupán egy költségvetési tétel, ráadásul a legmagasabb a település költségvetésében. Gyakran keletkezik tehát konfliktus az iskola vezetése és az önkormányzat gazdasági bizottsága között. Az utóbbi egyre kevésbé hajlandó finanszírozni a túlórákat, a délutáni foglalkozásokat, igyekszik csökkenteni mindenféle anyagi juttatást, és ezzel elősegíti a színvonal csökkenését.

Mindezek következtében egy falusi iskola lehetőségei a '90-es évek második felében nem vethetők össze a környező városi iskolák lehetőségeivel. A diákok differenciálódása már az általános iskolában elkezdődik. Azok a falusi szülők, akik tisztában vannak az elmondottakkal már gyakran nem is íratják be gyerekeiket a helyi felső tagozatba. Jobb lesz a gyerekeknek, ha a színvonalasabb városi iskolát választják, vállalva természetesen a bejárás nehézségeit is.

Az újabb elvándorlási hullám a hatodik osztály befejezése után kezdődik. Ekkor a jobb tanulók szülei átíratják nebulójukat valamelyik hatosztályos gimnáziumba. Lehet, hogy ezzel romlik a gyerek tanulmányi átlaga, de legalább van ideje hozzászokni a keményebb követelményekhez, a magasabb színvonalhoz.

A folyamatot a tízosztályos kötelező oktatás fogja betetőzni. Könnyű elképzelni, hogy kik maradnak ezekben a 9-10. osztályokban. Természetesen a leghátrányosabb helyzetű és a legrosszabb tanulók, akik nem akarnak továbbtanulni.

Itt kell megemlékezni ezeknek a településeknek a demográfiai helyzetéről. Köztudomású, hogy a születések száma az elmúlt években tovább csökkent, és az elvándorlások következtében egyre kevesebben tanulnak a falusi iskolákban. A kevesebb gyerek kisebb költségvetési támogatást jelent. A romló anyagi helyzetben levő iskolák egyre versenyképtelenebbek, a minőség pedig fokozatosan silányul.

Nem nevezhető konfliktusmentesnek a szülők és az iskola viszonya sem. Ennek okát a párbeszéd hiánya okozza. Az iskola tanárai azt tapasztalják, hogy az emberi minőség generációról generációra romlik. Közvetlen kapcsolatot vélnek felfedezni a leszakadó, rossz családi körülmények között élő tanulók otthoni helyzete és iskolai teljesítménye között. A hátrányos helyzetű családokban az iskolai teljesítmény leértékelődik. A szülők szerint a tanulás és a papír nem hoz pénzt a konyhára. Keresni akkor is lehet, ha az embernek nincs magasabb iskolai végzettsége. Az ilyen és ehhez hasonló kijelentéseket a helyi közösség egyre több példával képes alátámasztani.

Ugyancsak gyakori jelenség a diák rossz tanulmányi eredményeiért egyoldalúan az iskolát hibáztatni. Az egyre lejjebb csúszó családokban a szülők mind kevesebbet foglalkoznak gyermekeik nevelésével. Elsikkad az iskolai eredmények számonkérése, sőt a diákok tanulmányi eredményeinek figyelemmel kísérése is. Abban az esetben, amikor muszáj szembenézni a gyerek iskolai sikertelenségével – tömeges bukás, esetleg szülői értekezlet vagy iskolai kiértékelés esetén –, akkor szinte törvényszerűen az iskola és a tanár a bűnbak, mondván „Miért nem tanították meg a fiamnak, maguknak ez a kötelességük” vagy „Nem igaz, hogy nem tudott volna egy kettést adni”. Ennek a szituációnak szinte biztosan összetűzés a vége. Hosszú távon hozzájárul ahhoz, hogy a szülőknél negatív kép alakuljon ki az iskoláról, amely semmire sem képes a gyereket megtanítani.

Ezt a helyzetet csak egyetlen módon lehetne feloldani: ha sokkal közvetlenebb kapcsolat alakulna ki a két fél között. Erre pedig kevés az esély. Néhány tanár részéről érezhető ilyen törekvés, de a poroszló hagyományok miatt nehéz az új típusú kommunikáció. Másrészt a falusi közösségeken belül a pedagógusok ritkán érintkeznek az igazán problematikus gyerekek szüleivel. Ha mégis, akkor erre a kapcsolatra egyenlőtlen viszonyrendszerben kerül sor, amelyben mindkét fél kerül a igazán kényes kérdéseket.

Napjainkban a falusi iskolák legnagyobb konfliktusait a tanár-diák viszony hordozza. A rendszerváltással megszűnt a kézi vezérlésű oktatásirányítás, a felügyelet és az ellenőrzés. Elvetették a hagyományos oktatási-nevelési módszerek legtöbbikét. Helyükre azonban sok esetben nem került semmi, maradt a bizonytalanság és a tapogatózás: hátha megeljük a helyes irányt.

Ugyanakkor a társadalmi változások jelentős elmozdulást eredményeztek a diákság értékeiben is. Ez egybeesett egy új típusú életforma megjelenésével, más szóval az ifjúsági kultúra korszakváltásával. Falun más formában zajlik ez a folyamat, mint a nagyvárosi környezetben, hiszen utóbbi jobban hasonlít a mintának tekintett nyugati környezethez, több lehetőséget és alternatívát kínál. De ennek a folyamatnak a legfontosabb jegyei a kis falvakban is nyomon követhetők, és hatással vannak az iskola és a diák viszonyára.

Pozitív jelenségnek tekinthető, hogy a gyerekek a korábbi generációknál inkább igénylik az önállóságot, és megnőtt az igényük saját egyéniségük kifejezésére. Ennek elfogadását várják tanáraiktól, akik közül azok, akik a régi szellemben nevelkedtek, nem képesek tolerálni az új állapotokat. A falusi iskola sohasem volt az egyéni törekvések és újítások melegágya. Most

viszont falun is megnőtt a diákok szabadideje, és felértékelődött a szabadidős elfoglaltságok személyiségformáló szerepe. Ebben viszont a falusi környezet jóval kevesebb alternatívát nyújt a fiatalok számára, mint a mintának tekintett Amerikában és Nyugat-Európában, vagy a magyar nagyvárosokban. Ez a helyzet számos csapdát rejteget, negatív hatásai már néhány éve érzékelhetők.

Falun az új típusú életformát a fiatalok számára elsősorban a televízió közvetíti. Hallatlanul megnövekedett a tévézés jelentősége az iskolás korosztálynál. Ezt országos statisztikák és személyes megfigyelések is alátámasztják. Míg egy városi környezetben számos konkurenciája van a televíziónak, a falusi gyerekek szabadidejének jelentős részét ez tölti ki. Kedvelt műsorok a nyugati sorozatok, a kaland- és akciófilmek, a popzenei összeállítások és a videóklippek. A repertoárban alig akad olyan műfaj, amely tartalmas szórakozást nyújtana, vagy hasznos ismereteket közvetítené. Még a korábban népszerű tudományos-fantasztikus-, vagy természetfilmek is elvesztették vonzerejüket. A televízió műsorait a falusi videótékák hasonló kínálata egészíti ki. A videó szinte „közzükségleti cikk” lett a falusi családoknál. A diákok elmondása alapján a legkedveltebbek a szülőktől elcsent tiltott gyümölcsök, a kemény horror- és a szexfilmek. Kultusza van az akciófilmeknek és a különböző küzdősportoknak. A falusi fiatalság lázas igyekezettel küzd azért, hogy behozza lemaradását nyugati és nagyvárosi társaikhoz viszonyítva. Természetes, hogy ebben az esetben a külsőségek és a formák kerülnek előtérbe.

Ennek a folyamatnak megdöbbentő következményei vannak az iskolai oktatásban. Először is leértékelődik az iskolában szerezhető tudás jelentősége. Az új példaképek és minták nem az iskolai szorgalmuknak köszönhetik karrierjüket. A médiákkal folytatott versenyben rohamosan visszaszorul az olvasással elsajátítható kultúra szerepe. Döbbenetes alacsony szintű a felső tagozatos diákok olvasási készsége, és ennek függvényeként írásbeli kifejezőképességük is. Bátran állíthatom, hogy az osztályok harmada funkcionális analfabéta. A központilag előírt tananyag viszont nem csökkent. Ezért az utóbbi tíz évben folyamatosan növekedett a bukások száma. A tanároknál állandósul az a dilemma, hogy a régi színvonalhoz ragaszkodjanak és buktassanak, vagy az oktatás színvonalát, a követelményeket szállítsák-e lejjebb.

A családok szociális helyzete és az anyagi nehézségek nem maradnak kívül az iskola falain. Rendkívül szoros korreláció figyelhető meg a családok szociális helyzete és a gyerekek tanulmányi teljesítménye között. A bukott tanulók körében szinte mindig megállapítható, hogy az iskolai sikertelenségnek családi oka van. A problémák közül az alkoholizmus vezet, főként a családfőnél, esetleg mindkét szülő esetében. Második helyen a válások, csonka családok elszegényedő környezete jelölhető meg. Ebbe a sorba illeszthető a tartós munkanélküliség a család tagjainál. A folyamat feltartóztathatlannak tűnik.

Biztosan állítható, hogy a falusi szegénységnek bőven lesz utánpótlása a XXI. században is. Ezeknek a családoknak a gyermekei közül kerül ki azon diákok jelentős része, akik 16 éves korukig nem fejezik be az általános iskolát, és ezután már nem iskolakötelesek. Bizonyítvány nélkül a szűkös falusi munkaerőpiacon rendkívül rosszak az elhelyezkedési esélyeik.

A növekvő helyi bűnözés, a deviancia, az alkoholizmus és a családi tragédiák kihatnak a tanulók iskolai magatartására és szokásaira is. Az utóbbi években ugrásszerűen növekedett az iskolákban elkövetett bűncselekmények, betörések, lopások, verekedések száma, fokozódott a tanulók agresszivitása a tanórákon és a szünetekben is. Rendkívül laza a tanórai figyelem, megszapordtak az órai incidensek, egyre több az idegi problémával küszködő, nehezen vagy

sehogy sem kezelhető tanuló. Különösen erőteljesen az agresszivitás térhódítása figyelhető meg. Feltehetően az agresszivitás is a terjedő szegénységgel, és talán a hollywood-i filmek mintáinak hatásával magyarázható.

A *cigány tanulók* iskolai teljesítményeiben érdekes kettősséget lehet felfedezni. A szülők egy része rendkívül szigorúan odafigyel gyerekei iskolai eredményeire és magatartására is. Ebben az esetben az eredmény sem marad el. Ezek a szülők jól tudják, hogy ez gyerekeik egyetlen esélye arra, hogy elkerüljék a hagyományos cigány közösségek falusi nyomorát, s esetleg a későbbiekben továbbtanulva szakmát szerezzenek. A cigányság másik rétege nem törődik gyerekei tanulmányi eredményeivel, és nem is ösztönzi a tanulásra. Valószínű, hogy ennek hátterében beilleszkedési nehézségek, valamint a család nehéz anyagi helyzete húzódik meg. A hátrányos helyzetű családok fokozatosan szorulnak a margóra, s gyermekeiknek sem lesz esélye kitörni ebből a szomorú helyzetből.

A falusi iskolák tanárai egyre mostohább feltételek között dolgoznak. Alapfizetésük más értelmiségi rétegekhez viszonyítva a legalacsonyabbak közé tartozik. Ez a pénz falusi viszonylatban ugyan nem számít rossznak, de messze elmarad a helyi vállalkozók keresetétől. A tanárok életszínvonala egyre csökken, és ezzel arányosan változik a pálya megítélése és a tanári kar presztízse is. Ma már ez a szakma szinte minden tekintélyét elvesztette, amit jó egy évszázada – rendszerektől függetlenül – kivívott magának. Nem véletlen, ha korösszetétele sem ideális. Az idősödő tanári testület egyre kevésbé képes megfelelni az új kihívásoknak. Inkább kivárára épít, halogatásra alapozza taktikáját és kitér a konfliktusok elől. A munkahelyi konfliktusok elől az idősek közül többen a gazdaság felé menekülnek. Ők azok, akik földet szereztek a kárpótlás során, és szabadidejükben egyéni gazdálkodást folytatnak. Várják a nyugdíjat, amikor több idejük marad a mezőgazdasági munkákra.

A *Nemzeti Alaptanterv* bevezetése és a helyi programkészítés is rendkívüli terheket ró a kisiskolákra. Újra át kell szervezni az oktatást, új irányelvek alapján, új tankönyvekkel és kidolgozatlan, kiforratlan koncepciókkal. A helyzetet tökéletes bizonytalanság jellemzi. Kérdés, ki marad a 9-10. osztályokban? Érdemes-e ezeket elindítani és fenntartani, hiszen eddig is továbbtanult innen szinte mindenki, aki írni és olvasni tudott? Mire lehet vagy kell ezeket a gyerekeket még megtanítani? Hogyan lehet fenntartani a rendet ennél a korosztálynál?

Milyen célokat kövessen a tanári kar: készítse fel a diákokat a továbbtanulásra, vagy érje be a gyermekmegőrző funkcióval? Lehet, hogy a tananyag alapos átrostálására és szelekciójára lenne szükség. Előtérbe kellene helyezni a helyi igényeket, és igazodni kellene az új gazdasági és kulturális kihívásokhoz. De az is lehetséges, hogy szükséges szembenézni a valósággal, és elfogadni azt az alapvető tényt, hogy a kis falvak iskolái nem versenyképesek a nagyobb települések iskoláival szemben. Nem is lesznek azok, ha csak ennyi pénz marad az oktatásra. De tudnunk kell, hogy a XXI. század küszöbén, új ismeretek, korszerű iskola nélkül egyetlen közösség sem képes a megújulásra.

TULOK LAJOS